

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 76.

Fylke: T r o m s,

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Skånland,

Emne: Dei "Kloke"

Bygdelag. Nordre Skånland,
og andre bygder,Oppskr. av: Min far Severin Tande,
m.fl. Og personlige.

Gard: Tovik m.fl.

(adresse):

G.nr. -"- Br.nr. -"-

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

Otto S. Tande, Dei "Kloke"

SVAR

Skal først gi en liten historikk fra gammel tid. I 1860/70 årene var folketallet i Tromsø Amt ikke serlig stort ca. ²⁰⁰⁰⁰ mennesker med Tromsø som den eneste by i amtet. Det er da naturlig å regne med at det på den tid forefantes kun et mindretal av læger (doktorer) sprett omkring i amtet og da som regel på de mere sentrale og tettest befolkede strøk. Her kan til eks. nevnes at de idag eksisterende kommuner, slik som de ble oppdelt i 1926 - nemlig: Astafjord, Gratangen, Andørja, Lavangen, Salangen, og Bardu herred måtte søke til Ibestad kommune, hvor distriktslægen for dette vidstrakte område bodde og som i lange lange tider, klarte seg uten assisterende læge.

For de øvrige kommuner i Sør-Troms var I en læge bosatt på Sama i det gamle Trondenes, med Kvæfjord, og Bjakrøy, en samlet folkemengde av omlag 10/12.000 mennesker, på den tid. Først senere omkring 1870 flyttet lægen til det på den tid lille strandsted Harstad, der nu som kjent er by med omlag 4000/4500 mennesker. Harstad ble egen kommune i 1904.

Det var da slik i gammel tid, at mannlige omstreifere fra ukjendte steder søkte land og strand runt med sine påståtte lægekunster og en flerhet av ~~dens~~ førte ~~førte~~ samtidig med seg div. medisiner og såkalte preparater som vedkommende "læge" etter beste skjønn slik han forstod sykdommen bladet sammen, og merkelig nok, ofte med tilfredstillende resultat. I denne forbindelse skal jeg få nevne en slik "omstreifer" Mannen der hete Hapalati var finne og kom over til Nord-Norge gjennom Sverige, omkring året 1870 årene. Denne mann, var noget mer enn bare en vanlig omstreifer- kvaksalvar, der trolig etter hva først og fremst min far sa, sansynligvis i det minste måtte være 1/2-student. Set i betraktning av at mannen virkelig kunne konstatere diagnosen og gi medisiner og gode råd der viste seg i de aller fleste tilfeller å virke helbredende, medførte at han fikk et ry og tillidsforhold om seg der spurtes viden om i den tid, (flere år) han virket på disse kanter. Men ikke alle omstreifere der gav seg ut for å kunne mestre lægekunsten var like dyktig som Hapalati og som før eller siden forsvant som helt udyktige taskespillere på medisinen og lægekunstens område.

En annen mann, - Knut Lunde, Brøstadbotn i Dyrøy herred, Troms, der levde så sent som i 1920/30 årene, må sies å ha vært i besittelse av gode evner og selvlært, da jeg ikke kjenner til at mannen noensinde hadde Praktisert

16498

seg på det medisinske område. I 1920/30 årene reiste jeg selv på kryss og tverss i hele Troms og delvis også Nordlands fylke og kan så ved selvsyn fortelle om den tildels nesten enorme reisetrafikk av syke og lidende mennesker der vær dag kom reisende med rutebåt, motorbåter, hesteskyss og hva ellers var for hånden for snarest mulig å nå frem til denne navngjette person der kunne gi råd og veiledning til alle syke. Det er sakt med pålitelighet at der var læger der søkte han, men som oftest uten resultat da han merkelig nok kunne forutsi hva vedkommende mann var og hva han ville. Hvorom alting er, Knut Lunde er død for lenge siden, - så sitter jeg fremdeles med den forvisning at mannen, hva han hadde lært eller ikke lært, så gjorde han folk frisk, der førut var oppgitt som uhelbredelig fra de læger vedkommende mann hadde søkt. Knut Lunde blandet og ga selv de medikamenter til hver enkelt av pasientene og som regel med godt resultat. Om der ved fenomenet Knut Lunde, kan tillegges noe overnaturlig eller ikke, kan jeg selvsakt ikke uttale meg om, men at der er og var mange der heldet i denne retning er uomtvistelig. Et er ihvertfall sikkert at var der en som hadde fått blodforgiftning og øyeblikkelig telefonerte/telegraferte og oppgav navn m.v. så ble blodforgiftningen stanset. Det samme var tilfelle for den der hadde skåret over pulsåren og nådde han betids frem personlig eller pr. bud eller telefon så stanset blødningen momentant. Vitenskapelig så er der jo hertil å si at tilfellet er forklarlig da det som kjendt heter at blodet ofte koagulerer og stanser av seg selv. Men også her står en flerhet av befolkningen i våre dage i den sikre tro at sådant skjer og kan skje ved ord - bønn fra den der har fått nådegaven. At mangt skjer og har skjedd i vår verden der endnå ikke er forklart eller kan forklares som noe naturlig. At der serlig i den gamle tid rådde en sterk tro på hva en fremed og tilreisende såkalt lækjar, kvinne eller mann, har man mange omdømme på. Som oftest gik det ut på håndspåleggelse med derpå følgende mystiske og usammenhengende fremsigelser i mest mulig stille regi, for å gi inntrykk av at her var mannen der kunne mer enn bare å mate seg. Men der var og de, - både kvinner og menn der ofte ga gode råd og veiledning for enkelte sjukdommer, til eks. mot sterk forkjølelse og bronkit. En førstehåndshjelp i så måte bestod av en passe stor ullklut fugtet med smeltet varm talg tilsatt terpentin. Et middel der ble anvent med tildels godt resultat. For iallfall å stanse og tildels stoppe en begynnende lungebetendelse anvente man varme sandposer i klæde og lakt direkte på brystet og skiftet ofte fra time til time, slik at betendelsen stanset opp og ga seg, slik at doktoren omsider kunne rekke frem. For smerter i bena, armer og ryggen (giktiske smerter i led og lem) har vært fra gammel tid vært brukt 2 noe hardhente metoder, der nu mer og mer er gåd av bruk, om det dog praktiseres serlig hos samene (lappene)

Når vedvarende smerte (verk) oppstod satte man på det syke sted en såkalt blodigle uten at jeg kan gi noe eksakt navn på den. Iglen satt da på det syke sted så lenge til den var- eller hadde innsuget så meget blod som den kunne ta imot. Folk mente at der på kroppen samlet seg ont og bedervet blod der måtte fjernes og til dette mente de at blodiglen gjorde sin nytte og vedkommende der hadde gjennomgådd kuren trodde seg frisk, om det virkelig i alle tilfelle var slik, er en annen sak der med god grunn kan betviles. Et annet og meget brukt middel, var å brenne Tynner. Hvor ordet har sin opprinnelse fra kan jeg ikke si, men skal her gi en nærmere redegjørelse om bruken.

Tynner kalles her, og fremstår som en sopplignende utvekst av hard konsistens på vanlig bjerketrær helst eldre tre men tildels også på ungre. Opprinnelsen til denne såkalte tynner består i at saven på treet i lengere tid har samlet seg opp og ut i gjennom barken og nævra på et på treet dertil egnet sted for denne fremvekst. Denne utvekst kan bli ganske stor ofte som en allminnelig hestehov, men forekommer også i mindre typer. Som anført er "soppen" om man kan kalle den så, av meget har konsistens. Når man skal anvende den som etslags lægemiddel, skjærer man den opp i runde stykker med spiss i den ene ende, noe likt med et vanlig projektil til Krag-Jørgensens rifle, men noe tykkere. Når det skal anvendes på kroppen og da serlig på ryggen må man ha hjelp for å holde den på plass på det verkbrudne sted. Hertil må man bruke en tang og setter den flate ende mot kroppen og tenner på spissen og lar det brenne en tid. Varmen trekker seg da gjennom "patronen" og inn til huden hvor det da viser seg å fremdrive en noe blodlignende veske fra det syke sted. Kuren er radikal, men det sies med krav på sanhet at den skal hjelpe. Jeg vet fra min ungdom av, at det var vanlig og allminnelig å benytte dette middel mot gikt og nervesmerter.

Foruten den kategori som her er nevnt, hadde vi i gammel tid en annen gruppe der bestod i å føle sine gammelmodige medmennesker med håndspåleggelse og med skriftsteder og utleggelse av disse i en snedig og ganske tillidvekkende fremstilling av skjulte makter som vedkommende såkalt lækjar gav inntrykk å være i besittelse av. Det var rent utrolig hva en slik utspekulert fantast kunne formå med gylne løfter om snarlig hlbredelse, ja til og med å spå om fremgang og lykke i alt arbeid både på sjø og land ettersom det passet seg der mannen drog frem og ble noe kjendt med folks mentalitet og tru. Utspekulert og kloke som disse karer ved første møte gir uttrykk for, fik de snart kjensle på hva folket i bygda bestod av og forstod derved å legge sin slagplan i vært enkelt tilfelle. Lure som de var disse karer, fanget de snart sine klienter inn i dett rette tilhøve for etterpå å "plukke" dem mest mulig for penger og i mangel derav av div. husholdningsvarer, -såsom smør, ost, saltet kjøtt og flesk, ja til og med ferdige vanter (våtter) strømper, ull o.l. Dette var hva mannfolkene av denne type dygde til. Det var ikke noe bedre med hensyn til den type kvinnfolk der opererte omtrent på samme måte. Det er omtrent 60/70 år siden der ble utdannet og tilsatt jordmødre på bygdene her i Troms. Inntil da var dette arbeid overlatt til mere tilfeldige kvinnfolk der hadde en hvis praksis i dette for en ulærd kvinne vanskelige oppgave, der ofte resulterte i den gale retning. Men dog, var der ~~der~~ kvinnfolk der kunne mestre sin oppgave som jordmor eller som hun dengang kaltes "kravserkjerring." Men den overveiende del av disse omflakkende kvinnfolk ~~kvinnfolk~~ var typiske svindlere både i ord og gjerning og som hadde en merkelig god evne til å kombinere sin "kravsergjerning" med mange-hånde lægende urter, og medisinske tilstellninger der tildels kunne være av midlertidig hjelpende art, men som også virket mot sin hensikt. At der her, ikke bare i Troms, men også for Nord-Norges vedkommende saes være de, serlig samer (lapper) der kunne løse forlengst avdøde ånder, til som det likeldes saes å kunne oppdage og stoppe tyven, Likeså at der var de som kunne sette onde ånder på vedkommende mann, en var kommet på kant med. Det høres jo unektelig i vår opplyste tid at noe slikt kunne være mulig. Da jeg har kjendskap til 2. tilfeller i denne kategori og fra personlig kjendte menn

4
skal jeg nærmere si noe herom, enskjønt det neppe hører med til spørreskjemaet i sin allminnelighet.

Den første: Denne mann var på reise med skip en tur til Finnmark. Mannen som det her gjelder hadde en tid følt seg uvel og hadde inntrykk av at der var likesom noe usynlig der fulgte med ham hvor han gikk og stod. Om en tid der var flere medreisende, kom en for mannen ukjentt person og ga seg i snakk med ham og som i samtalen løp til lot seg å si at han så der var noe som feilte vedkommende og om han ønsket å bli kvitt "påhenget". Hertil svarte vedkommende at han det gjerne ønsket og om den fremmede mann kunne hjelpe ham. I samtalen fikk så vedkommende det råd fra den ukjendte, medreisende at han en bestemt dag i uken (helst lørdag) i 12 tiden om kvellen (det var mørkt og senhøstes) lukke seg inn i kirken, en kirke han forøvrig var godt kjent i fra sine mange og vänlig kirkebesøk. Når han hadde låst seg inn i kirken skulle han gå i mittgangen og opp og inn i alterringen og foreta nærmere beskrevne ting, uten å bry seg det minste om hva han så eller hørte. Da han var kommet opp i alteret ble kirken med ett opplyst slik at han kunne foreta seg det han var befalt. Da han det hadde gjort og vente om for å gå så han at kirken var fullsatt av kjendte og ukjendte mennesker der for kortere eller lengere tid var gådd bort. Etter som han gikk nedover kirkegulvet veg den sittende skare døde mennesker fort vekk slik at han når han var kommet til utgangsdøren var inntet mer å se eller å høre. Etter denne dag eller time, var det inntet mer der plaget mannen og var seg sjøl som før. Mannen lever endnu, men han er nå oppimot de 90 år. Slik som jeg har kjent mannen en solid type og hedersmann i et og alt, har jeg vanskelig for å tro at denne hans historie skulle være den rene skrytne.

Den 2. mann: Mannen som det her gjelder, var en allminnelig småbruker og fisker og holt denne dag på med å hugge risved til fjøsen. Men han holt på med vedhyggingen kom en mann gående nedetter dalen og ville ha båtskyss over fjorden, et ganske kort stykke til den andre siden. Vedhyggeren svarte da ganske bryskt, "at sånt røkende pakk aktet han ikke å skyss og bad mannen dra sin vei." Hertil svarte mannen at han sjølsakt ville betale for umaken, -men like lite hjalp det. Han sa bare, da han måtte gå, at dette skulle han ikke ha gjort for intet. Ikke lenge etter da bonden pånytt skulle i vedskjulet å hugge risved oppdaget han at vær gang han skulle ta et skatt å legge på huggestabben, ble skattet rykket bort, gang på gang og bonden måtte gå inn i sit hus hvor han ble liggende syk i lengere tid, -uten at der var noen doktor eller medisin der kunne hjelpe ham. Det var forøvrig med denne, som det var med den første jeg har skrevet om, at der var noe uforståelig der fulgte mannen hvor han en var og først etter lang tid om sider gikk bort.

Slike ting som her er nevnt, var ikke så skjelden å høre om og jeg kjenner flere der fremdeles deler den tro, at der også på dette onde område er noe en ikke, verken kan benegte eller godta. Og slik går folkesagnet endnu den dag i dag.

Tovik den 14. juni, 1961

Otto S. Tande

16408